

ศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาทางสังคมและการเมืองเชิงพุทธในสังคมไทย
An Analytic Study of Buddhist Social and Political Philosophies
in Thai Society

¹พระมหาพุทธิวัฒน์ โชคจันทะสิทธิ์

Phramaha Phutthiwat Chokchanthasit

²พระมหายุทธนา นรเชฏฐ์, ผศ. ดร.

Phramaha Yutthana Narajettho, Asst. Prof. Dr.

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author, Email: kullaya.rasi@gmail.com

Received April 23, 2022; Revised June 26, 2022; Accepted: June 30, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปรัชญาทางสังคมและการเมืองเชิงพุทธที่มีอิทธิพลต่อสังคมในเชิงปฏิบัติและมีผลต่อเนื่องจนถึงการบริหารในระบบของการเมืองการปกครองในสังคมไทย ด้วยการศึกษาเอกสารและหนังสือ ผลการศึกษาพบว่า ปรัชญาทางสังคมเชิงพุทธเป็นการกล่าวถึงลักษณะการอยู่ร่วมกันของสังคมที่เน้นความสงบและการสร้างการยอมรับหลักธรรมเป็นหลักการในการอยู่ร่วมกัน เมื่อเผชิญหน้ากับปัญหาก็จะหันเข้ามาแก้ไขด้วยระบบที่เป็นธรรม ขณะที่ปรัชญาการเมืองเชิงพุทธ เป็นการกล่าวถึงลักษณะของผู้หน้าที่ต้องมีคุณธรรมเป็นองค์ประกอบเนื่องจากผู้นำทางการเมืองนั้นจะมีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด พระพุทธศาสนามองว่าผู้นำนั้นสามารถทำให้ผู้ตามประสบความสำเร็จได้ ประสบความทุกข์ก็ได้ การสร้างผู้นำที่มีอยู่คนเดียวนั้นง่ายกว่าจะสร้างคนจำนวนมากให้มีคุณธรรมไปพร้อมกันได้ ผู้นำจึงต้องมีหลักธรรมในการพัฒนาตนเอง ฉะนั้นปรัชญาสังคมและการเมืองเชิงพุทธในสังคมไทยจึงเป็นการมองระบบของสังคมที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และผู้นำที่มีหลักคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการปกครอง

คำสำคัญ: ปรัชญาทางสังคม; การเมืองเชิงพุทธ; สังคมไทย

Abstract

This article aims to study Buddhist social and political philosophy in Thai society. This is qualitative research done by studying academic documents. It was found that Buddhist social philosophy refers the nature of coexistence in a society that emphasizes peace and acceptance of Dharma principles as principles of coexistence. When we have the problems, they will turn to solve them with a fair system. In Buddhist political philosophy, it refers the characteristics of a leader who must have morality as an element because political leaders will have absolute power. Buddhism views that leaders can make their followers happy or suffer. It's easier to build a single leader than to create a multitude of people who are virtuous at the same time. Leaders must have dharmic principles for self-development. Therefore, social philosophy and Buddhist politics in Thai society are a view of a social system that emphasizes happy coexistence. and a leader with moral principles as the basis for governing.

Keyword: Social Philosophy; Buddhist Politics; Thai Society

บทนำ

ประเทศไทยถือว่าเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ มาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ครอบคลุมกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งทำให้เห็นได้ว่า คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองในหลายกรณีด้วยกัน ดังตัวอย่างที่ผู้ปกครองจะต้องยึดถือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการบริหารงาน หรือในการปฏิบัติหน้าที่ของตน (กมล สมวิเชียร, 2561) พระพุทธศาสนาในประเทศไทย มีความสัมพันธ์กับการเมืองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เพราะสถาบันการปกครองของไทยโดยเฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์ ทรงให้การสนับสนุนกิจการคณะสงฆ์มาโดยตลอด ไม่เพียงแต่เท่านั้น พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ยังได้ทรงยึดถือเอาพุทธธรรมมาเป็นหลักในการปกครองอีกด้วย ซึ่งเราจะเห็นได้จากในสมัยสุโขทัย เมื่อพ่อขุนรามคำแหงเสด็จขึ้นครองราชย์ ได้มีการวางรากฐานพุทธศาสนาให้เป็นรากฐานที่มั่นคง ทรงอาราธนาพระมหาเถระสังฆราช ซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกาที่มายุคแห่งยุครัตนโกสินทร์ มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย มีการส่งเสริมการเรียนพระไตรปิฎก เมื่อพระยาสิทธิไชยขึ้นครองราชย์ ก็ได้มีการพัฒนาพุทธศาสนาตามบริบทของสังคมไทยให้เป็นแบบ “สามประสาน” คือ 1) การสร้างระบบความรู้ ที่เน้นเรื่องราวของการดำเนินชีวิตตามหลักกฎแห่งกรรมและไตรภูมิ เพื่อให้บุคคลมีแรงกระตุ้นในการพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น จนพ้นทุกข์ในวัฏสงสาร มุ่งเน้นให้คนเคารพในพระรัตนตรัย เห็นความสำคัญของพระรัตนตรัยที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต 2) ระบบค่านิยมพฤติกรรมบุญ ที่เน้นการมีสัมมาทิฐิ ทานศีล ความกตัญญู การเชื่อฟังผู้ใหญ่ การมุ่งให้เห็นความสำคัญของการทำนุบำรุงกิจการของพระพุทธศาสนา 3) ระบบคติความเชื่อและวิถีปฏิบัติของประชาชนทั่วไปในเรื่องนรกสวรรค์และการทำดีทำชั่ว (สุภาพรณ ฦ บางช้าง, 2535)

พระพุทธศาสนากับการเมือง จะเห็นได้ว่าเป็นกิจการบ้านเมืองที่เกี่ยวกับการบริหารประเทศ ซึ่งเป็นการดำเนินการตามนโยบายของประเทศ ในการบริหารราชการแผ่นดิน ในการปกครอง การดูแลคุ้มครองระวังรักษาและบริหาร ซึ่งการเมืองการปกครองที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โดยมีพระราชาเป็นใหญ่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา ในครั้งพุทธกาลที่มีสถาบันกษัตริย์การปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมในระบบความเชื่อจากพระพุทธศาสนาที่มีการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่มีระบบการปกครองในการจัดระบบสังคมตามแบบชนชั้นปกครอง คือ ราชา ชนชั้นที่ถูกปกครอง คือ ราชภัก หรือข้าราชการและประชาชนทั่วไป ชนชั้นปกครอง มีหลักธรรมที่พึงปฏิบัติที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ทศพิธราชธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 28 ข้อที่ 176 หน้าที่ 112 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และข้อธรรมอื่นๆ ชนชั้นผู้ที่ถูกปกครองซึ่งสนองงานของพระราชามหากษัตริย์ ก็ดำเนินตามชั้นชนปกครอง เป็นเรื่องที่น่าศึกษา เพราะถ้าดำเนินการปกครองได้ดีก็จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง

อย่างไรก็ตาม การปกครองประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข คณะผู้บริหารมีทั้งข้าราชการประจำและข้าราชการนักการเมือง จำเป็นต้องมีกฎระเบียบในการบริหาร และที่สำคัญจำเป็นอย่างยิ่งต้องมีความสุจริตในหน้าที่ การจะเป็นผู้บริหารที่สุจริตได้ ก็ต้องศึกษาหลักธรรมทางศาสนา โดยเฉพาะจากพระพุทธศาสนา ซึ่งมีพระราชามหากษัตริย์และข้าราชการบริพารพ้องคำประชาชน ผู้นำถือพระพุทธศาสนาใช้ในการบริหารบ้านเมืองนั้นได้มีมาแต่เริ่มประวัติศาสตร์ชาติไทย ดังที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักษ์ พันธ์ชูเพชร ได้กล่าวไว้ว่า “หลักการปกครองในสมัยสุโขทัย ส่งเสริมให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรมมีพฤติกรรมที่ดั่งตามหลักศาสนาพุทธ มีพระสงฆ์มาสอนธรรมะในวันโกนวันพระ พระมหากษัตริย์ปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา พลเมืองก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครอง” (จักษ์ พันธ์ชูเพชร, 2549)

บทความนี้ต้องการนำเสนอรูปแบบของการผสมผสานระหว่างพุทธธรรมเข้ากับสังคมและการเมือง โดยอาศัยบริบทของสังคมไทย เนื่องจากประเทศไทยนั้นเป็นสังคมหนึ่งซึ่งยอมรับพระพุทธศาสนาและได้รับการหล่อหลอมจาก หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามายาวนาน วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ตั้งแต่กำเนิดจนถึงตาย จึงเกี่ยวโยงสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธศาสนาแต่เมื่อสังคมโลกเปิดกว้างขึ้นทั้งใน ด้านสื่อสารมวลชน เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่นำไปให้สังคมไทยก้าวเข้าไปสู่กระแสแห่งยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้สังคมไทยต้องเผชิญกับภาวะวิกฤติในหลายๆ ด้าน กล่าวคือวิกฤติการเมือง วิกฤติด้านเศรษฐกิจ วิกฤติด้านสังคม นอกจากนี้ยังรวมถึงความรับผิดชอบต่อสังคม ความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความ پاکเพียรและความละเอียดรอบคอบ เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเจตนารมณ์ของประชาชน บทความนี้จะได้นำเสนอทั้งในส่วนของปรัชญาทางสังคมและการเมืองแห่งพระพุทธศาสนา และบทบาทเชิงพุทธเกี่ยวกับหลักธรรมที่ส่งผลทางการเมืองในสังคมไทยต่อไป

แนวคิดปรัชญาสังคมและการเมือง

มนุษย์เป็นสัตว์ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันก็ย่อมมีการประพฤติปฏิบัติต่อกันและกัน รวมทั้งมนุษย์แต่ละคนย่อมมีแนวปฏิบัติของตนเองว่าจะทำอะไร ทำอย่างไร ทำด้วย

เหตุผลอะไร โดยธรรมชาติมนุษย์มีแนวโน้มที่จะไล่หาความสุข ความสบาย หลีกหนีความทุกข์ยาก ความลำบาก และโดยธรรมชาติมนุษย์อาจจะปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเลวร้ายหรืออย่างเอาใจเอารัดเอาเปรียบ หากว่าตนเองจะได้รับประโยชน์หรือความสุขความสบายเป็นเครื่องตอบแทน ถ้าทุกคนปฏิบัติเช่นนั้น สังคมก็จะยุ่งเหยิงวุ่นวายที่สุดแล้วก็คงไม่มีใครที่จะอยู่ได้อย่างสุขสงบ เป็นธรรมชาติของการอยู่ร่วมกัน เป็นกลุ่มชนที่ย่อมจะต้องมีเรื่องกระทบกระทั่งกันในกลุ่ม แรกทีเดียวความกระทบกระทั่งที่วุ่นวายนี้คงไม่เป็นปัญหาเท่าใด ต่อเมื่อสังคมซับซ้อนและความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมนั้นก็ซับซ้อนตาม (สมภาร พรหมทา, 2539) ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการเกณฑ์ร่วมกัน การที่จะให้ผู้อื่นเคารพสิทธิของตนเองและไม่เบียดเบียนตนเอง ตนเองก็ต้องเคารพสิทธิของผู้อื่นและไม่เบียดเบียนผู้อื่น ตนเองอยากให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อตนเองอย่างไร ก็ต้องปฏิบัติอย่างนั้นต่อผู้อื่นเช่นกัน

ในส่วนของปรัชญาสังคมนั้น คำว่า สังคม (Society) มักใช้ในความหมายของการเข้ามาอยู่ร่วมกันของคนกลุ่มใหญ่กว่าประชาคมและอยู่ร่วมกันได้โดยมีระบบของกฎเกณฑ์ ประเพณีและสถาบันที่มีความซับซ้อนเพิ่มขึ้น แม้นักปรัชญาการเมืองในศตวรรษที่ 17 ได้ให้ความหมายของสังคมว่าเป็นการมาอยู่ร่วมกันโดยเสรีของปัจเจกชน โดยมีการตกลงปลงใจหรือมีสัญญาบางอย่างร่วมกัน ขณะที่รัฐ (State) จะหมายถึงสังคมที่มีโครงสร้างทางอำนาจแบบลดหลั่นกันลงมาเป็นชั้นๆ และมีกำลังในการบังคับให้พลเมืองต้องปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐ (วิทยากร เชียงกุล, 2552)

ด้วยเหตุนี้ ปรัชญาสังคมจะมีขอบเขตในการศึกษาค้นคว้าหรือเข้าไปถามเกี่ยวกับปัญหาพื้นฐาน ของทฤษฎีทางสังคม (Social Theory) หรือปัญหาทางสังคม (Social Question) ที่ผู้คนในสังคมถือว่าเป็นปัญหาในชีวิตของพวกเขา จะเน้นเรื่องความสัมพันธ์ของปัจเจกชนในสังคมและที่มีต่อสังคมโดยรวม เช่น เสรีภาพและความยุติธรรมมีความคล้ายคลึงหรือมีความขัดแย้งกันหรือไม่อย่างไร ส่วนปรัชญาการเมือง จะเน้นเรื่องรัฐและอำนาจเป็นหลักสำคัญ ด้วยเหตุนี้ จะสังเกตเห็นได้ว่าการตั้งคำถามจึงจะเป็นไปในลักษณะว่า เสรีภาพคืออะไร ความเสมอภาคคืออะไร หากเสรีภาพของเอกชนขัดแย้งกับความเสมอภาคของประชาชนทั้งสังคม ขัดแย้งนั้นควรจะหาทางออกอย่างไร

ด้วยลักษณะดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาพื้นฐานที่ปรัชญาสังคมและการเมืองสนใจที่จะศึกษามีอยู่ ๒ ประการ คือ

ประการแรก ปัญหาเกี่ยวกับความหมายและความเข้าใจในศัพท์ทางสังคมที่ใช้กันในทฤษฎีทางสังคมหรือปัญหาทางสังคมที่ถูกหยิบยกขึ้นมาอภิปรายกันในชีวิตประจำวัน เช่น ปัญหาเรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความยุติธรรม ซึ่งเป็นปัญหาที่ปรัชญาสังคมต้องการจะหาคำตอบว่า ถ้อยคำหรือศัพท์เหล่านี้ มีความหมายอย่างไร เพราะเมื่อเรากล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ในการอภิปรายหรือในการเรียนรู้ทฤษฎีแล้ว ควรจะให้คำนิยามความหมายแก่ถ้อยคำเหล่านั้นอย่างไร จึงจะเป็นที่เข้าใจและยอมรับกันได้

ประการที่สอง ปัญหาของการสร้างมาตรฐานหรือการสร้างหลักการทางสังคม เช่น หลักการของการจำกัดเสรีภาพของบุคคล หลักการของการแบ่งปัน หรือการจัดสรรอย่างยุติธรรม ปัญหาของปรัชญาสังคมดังกล่าว มีความปรารถนาจะค้นถึงคำตอบที่ว่า เมื่อใดที่เสรีภาพของบุคคลพึงถูกจำกัดลงหรือความร่ำรวยควรถูกจัดสรรอย่างไรในสังคม จึงจะก่อให้เกิดความยุติธรรม เป็นต้น (วิทยากร เชียงกุล, 2552)

ปัญหาพื้นฐานดังกล่าวนี้ ทำให้นักปรัชญาสังคมและการเมืองเมื่อจะตั้งคำถามอยู่เฉพาะในตำราเท่านั้น แต่สิ่งที่ต้องการเข้าใจจะหมายเอาความเข้าใจลักษณะของแนวคิดรวบยอด (Concept) เช่น คำถามเกี่ยวกับเสรีภาพ คำตอบจะต้องเกี่ยวกับความหมายของเสรีภาพที่ลึกซึ้ง ต้องการเข้าใจว่าเสรีภาพมีบทบาทอย่างไร ต้องการรู้ว่ามันสามารถใช้ในด้านใดในชีวิตของเขาได้อีก การใช้นั้นจะมีข้อดีหรือข้อเสียอย่างไร และเกี่ยวข้องกับแนวคิดรวบยอดของแนวคิดทางการเมืองอื่น ๆ หรือไม่อย่างไร การศึกษาในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการศึกษาเพื่อให้เห็นภาพรวมและเข้าใจหลักการของปรัชญาสังคมและการเมืองอย่างลึกซึ้ง มีมุมมองที่กว้างขวางทำให้สามารถมองเห็นเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมเพิ่มมากขึ้นแทนที่จะศึกษาเฉพาะตัวบทของความรู้ของสาขาวิชา เทคนิค วิธีการ และการคิดแค้ในกรอบของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเท่านั้น ซึ่งจะกลายเป็นแค่ผู้แก้ปัญหาและทำงานแบบกลไกเท่านั้น ไม่ได้เป็นผู้ทรงความรู้ที่แท้จริง แม้นักปรัชญาสังคมและการเมืองสมัยใหม่ส่วนใหญ่ ต่างก็ยอมรับว่าแนวคิดทางศีลธรรมและการเมืองเป็นแนวคิดในเชิงอุดมการณ์ นั่นก็คือต่างก็ยอมรับว่า เมื่อปรัชญาการเมืองแบบหนึ่งแบบใดสอดคล้องกับแนวคิดและค่านิยมหลักโดยทั่วไป ปรัชญาการเมืองไม่ได้มีสถานะเป็นข้อเท็จจริงหรือข้อพิสูจน์ได้ทางตรรกวิทยาแบบวิทยาศาสตร์แต่อย่างใด แม้กระนั้นก็ตาม ปรัชญาสังคมและการเมืองก็เป็นความจริงทางสังคมในแง่ที่ว่ามีคนคิดหรือเชื่อเช่นนั้นจริง และทำให้เกิดผลต่อการจัดการทางสังคมหรือการเมืองแบบใดแบบหนึ่งได้จริง ด้วยเหตุนี้ ปรัชญาสังคมและการเมือง อาจรวมถึงศาสนาด้วยจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ชั้นผู้ปกครองนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบการปกครองของคนในสังคมและประชาชนพร้อมกับพยายามใช้เป็นเครื่องมือในการทำ ความเข้าใจ และเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นไปตามที่ต้องการ (วิทยากร เชียงกุล, 2552)

ดังนั้น จึงสรุปความได้ว่า ปรัชญาสังคมและการเมืองนั้นมุ่งเน้นที่จะค้นหาคำตอบของปัญหาเรื่องสิทธิของคนในสังคมไม่ว่าเป็นอำนาจทางกฎหมายที่ให้ความคุ้มครองกับบุคคล ซึ่งก่อให้เกิดหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามประมวลกฎหมาย มีการรับรอง คุ้มครอง และต้องไม่เป็นการรบกวนสิทธิหรือหน้าที่อันสมควร เป็นไปตามสิทธิที่ตนเองพึงได้รับ เป็นความชอบธรรมที่บุคคลสามารถใช้กับผู้อื่นเพื่อคุ้มครองและรักษาประโยชน์อันสมควรได้ เสรีภาพของคนที่สามารถมีอิสระในการทำสิ่งต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม สามารถที่จะกระทำหรือไม่กระทำก็ได้ ให้เป็นไปตามความต้องการของตนเอง มีอำนาจในการกำหนดสิ่งที่ตนเองต้องการ แต่ทั้งนี้ต้องไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นด้วย เช่นเดียวกัน ความยุติธรรม เป็นตัวกำหนดทิศทางของสังคม ซึ่งความยุติธรรมของแต่ละสังคมไม่เหมือนกัน ซึ่งแต่ในความเป็นจริงแล้ว ความยุติธรรมที่เป็นที่นิยมมากที่สุดเป็นความยุติธรรมที่ต้องอยู่คู่กับคุณธรรมและจริยธรรม ที่เป็นเครื่องช่วยในการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าสิ่งไหนเป็นสิ่งที่ดี ถูกต้อง และเหมาะสม แล้วความยุติธรรมแบบไหนที่คนส่วนมากจะยอมรับ ความเสมอภาคในเชิงกฎหมายหรืออยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกันอย่างเสมอภาค ทุกคนจึงเสมอภาคกันในแง่ความเป็นมนุษย์และไม่อยู่ใต้อำนาจมนุษย์อื่น นอกจากอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน

ความหมายแห่งปรัชญาทางสังคม

ปรัชญาทางสังคม (Social philosophy) เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งแห่งปรัชญาทั่วไป มีความหมายครอบคลุมถึงการวิเคราะห์สภาพความเป็นจริงของสังคมและชีวิตในสังคม (จำนงค์

อดิวัฒนสิทธิ, 2564) โดยการใช้กรอบแนวคิดและความรู้ทางปรัชญาเป็นเครื่องวิเคราะห์ ปรัชญาทางสังคมจะมุ่งเน้นวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากผลลัพธ์ของการปฏิบัติตามค่านิยมหรืออุดมการณ์ทางการเมือง ระบบการจัดการทางเศรษฐกิจ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และความนิยมในการยอมรับและการปฏิบัติตามวัฒนธรรมในมุมมองต่างๆ สังคมมนุษย์นั้น ประกอบด้วยกลุ่มมนุษย์ที่รวมตัวกันเป็นหน่วยงานหรือองค์การอาชีพและผลประโยชน์ด้านต่างๆ มากมาย ซึ่งปัญหาต่างๆ มักจะเป็นผลมาจากการตีความค่านิยมตามอุดมการณ์และตามวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม

อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์จะปฏิบัติตามค่านิยมและตามวัตถุประสงค์อันเป็นแกนหลักแห่งองค์การที่ตนสังกัดอย่างเดียวนั้น ย่อมทำให้เกิดความขัดแย้งกันกับค่านิยมและวัตถุประสงค์แห่งองค์การอาชีพอื่นด้วย ฉะนั้น เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคม มนุษย์จึงต้องแสวงหาค่านิยมร่วมกัน ซึ่งเป็นลักษณะของการยอมรับร่วมกัน เป็นแบบอย่างแห่งกฎเกณฑ์หรือค่านิยมร่วม (Shared Value) ค่านิยมร่วมเป็นคุณค่าที่เกิดจากการตกลงยอมรับวิธีการปฏิบัติ การควบคุมพฤติกรรมทางสังคม การลงโทษและการให้รางวัล การกำหนดตำแหน่งการบริหาร การจัดการจะต้องสอดคล้องกับบทบาทที่ตกลงยอมรับร่วมกัน

ปรัชญาทางสังคมในอดีตที่ผ่านมาๆ มาไม่ค่อยได้รับความสนใจจากวงวิชาการมากนัก โดยมีปัญหาการตีความ ปรัชญาการทางสังคม ซึ่งมักจะดำเนินการตามกรอบแนวคิดและทฤษฎีแห่งสังคมศาสตร์ สาขาต่างๆ นักวิชาการ สาขารัฐศาสตร์ สาขาสังคมวิทยา สาขาเศรษฐศาสตร์ สาขาประวัติศาสตร์ และสาขาอื่นๆ ทางสังคมศาสตร์ มักจะอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมตามมุมมองทางวิชาการของสาขาที่ตนถนัด

เมื่อพิจารณาโดยใกล้ชิด การศึกษาปรัชญาทางสังคมไม่สามารถแยกออกจากแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาได้ การจะเข้าใจเนื้อหาปรัชญาทางสังคม จำเป็นต้องเข้าใจถึงแนวคิดสำคัญทางสังคมวิทยา ซึ่งเป็นสาขาวิชาที่มีการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมโดยทั่วไปอย่างเป็นระบบและเป็นวิทยาศาสตร์ และพยายามแสวงหาความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์โลกที่อยู่รวมกันเป็นสังคม (Social animal) แสวงหาความรู้เกี่ยวกับความเป็นสังคมของมนุษย์ ทั้งที่เป็นสังคมขนาดใหญ่และสังคมขนาดเล็ก ความรู้เกี่ยวกับการที่มนุษย์ปรับตัวเพื่ออยู่ในสังคมร่วมกัน ความรู้เกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม ค่านิยม สถาบันวิจัยต่างๆ ในสังคม แบบแผนการดำรงชีวิตที่มั่นคง และปัจจัยที่ทำให้สังคมมีการเปลี่ยนแปลง นักสังคมวิทยาจะสนใจศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในองค์การอาชีพและสถาบันต่างๆ ในสังคมได้แก่สถาบันครอบครัว สถาบันการเมือง และหน่วยทางสังคมและวัฒนธรรมอื่นๆ นอกจากนี้ทฤษฎีทางสังคมวิทยาพัฒนามาจากแนวคิดทางสังคม (Social Thought) แนวคิดทางสังคมนี้ถือได้ว่าเป็นหลักการสำคัญแห่งปรัชญาทางสังคม

ลักษณะสำคัญแห่งปรัชญาทางสังคม

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นปรัชญาทางสังคมจึงมีลักษณะสำคัญ (จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ, 2564) ดังนี้

1) ปรัชญาทางสังคม สัมพันธ์กับความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์เกี่ยวกับสังคม สังคมมนุษย์มีลักษณะแตกต่างกัน สังคมบางสังคมมีลักษณะเรียบง่าย ขณะที่สังคมบางสังคมมีลักษณะที่สลับซับซ้อน นักคิดทางสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักปรัชญาสังคม จะมุ่งแสวงหาความรู้ว่า สังคมแต่

ละประเภทมีลักษณะแตกต่างกันอย่างไรและมีคุณค่าอย่างไร รวมไปถึงกระบวนการ การวิวัฒนาการของ สังคมแต่ละประเภท

2) ปรัชญาทางสังคมมุ่งอธิบายปัญหาสังคม มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันย่อมประสบปัญหาต่างๆ ในสังคมแตกต่างกัน ปรากฏการณ์ที่เป็นปัญหาสังคมได้เกิดขึ้นมานาน ตั้งแต่มนุษย์รวมกันเป็นกลุ่ม มี ปัจจัยหลายอย่างที่บีบคั้นกลุ่มมนุษย์ให้เกิดความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นความทุกข์ ความยากลำบากของ กลุ่ม และจะต้องหาวิธีการแก้ไขป้องกัน เพื่อมิให้ความทุกข์เกิดขึ้นอีก ความเป็นอยู่ของมนุษย์ สัมพันธ์กับองค์การทางสังคมต่างๆ องค์การทางสังคมที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ เช่น องค์การทางการเมือง ย่อมจะใช้วิธีการทางการเมืองในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ แต่ก็มีคำถามเรื่องความเหมาะสม และไม่เหมาะสมเกี่ยวกับวิธีการที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาสังคมของ ผู้บริหารสังคม จำเป็นที่จะต้องใช่วิธีการที่เหมาะสมในการจัดการกับปัญหาสังคม จึงเกิดการคิด การ วิพากษ์วิจารณ์ในเชิงคุณค่าเกี่ยวกับวิธีการ ปรัชญาทางสังคมจึงสัมพันธ์กับกระบวนการ วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาสังคมและวิธีการที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหาสังคม

3) ปรัชญาทางสังคมแสวงหาความรู้เกี่ยวกับคุณค่า ความงาม และความสูงส่งแห่ง สถาบันต่างๆ ในสังคม คุณค่าสัมพันธ์กับจริยศาสตร์ ซึ่งเป็นศาสตร์ที่อธิบายความดี กระบวนการทำ ความดีและเหตุผลในการกระทำสิ่งที่เรียกว่า ความดี ความเหมาะสม ความงามมักจะปรากฏในหลัก ปรัชญาว่าด้วยสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ความงามมีลักษณะเป็นนามธรรม มนุษย์ในสังคมย่อมตี ค่าความงามตามมุมมองของตน และมนุษย์อาจจะมองเห็นความงามไม่เหมือนกันและไม่เท่ากัน ฉะนั้น จึงเป็นการยากที่จะบังคับให้มนุษย์ชอบความงามเหมือนกัน ความงามนั้นย่อมสัมพันธ์กับ ความนิยมส่วนตัว การวิจารณ์ความงามในการปฏิบัติตนของผู้คนในสังคม จึงเป็นหน้าที่ของนัก ปรัชญาทางสังคมอย่างหนึ่ง

ส่วนความสูงส่งในสังคมจะเกี่ยวข้องกับสถาบันศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณี ปฏิบัติที่สัมพันธ์กับการเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นักปรัชญาทางสังคมบางคนมุ่งสนใจศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคม ซึ่งอาจจะวิเคราะห์บ่อเกิดของศาสนาว่ามาจากการรวมกลุ่ม เป็นสังคม และมีความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาสิ่งที่จะช่วยยึดเหนี่ยวสมาชิกในสังคมให้เป็นปึกแผ่น ฉะนั้น หลักการทางเทววิทยาก็ดีหรือหลักการคติความเชื่อต่างๆ ในสังคมจึงเกิดขึ้นโดยผู้มีอำนาจใน สังคมในกลุ่มต่างๆ ปฏิบัติขึ้นมา เพื่อประโยชน์ในการรวมกลุ่ม ซึ่งถือว่าเป็นความศักดิ์สิทธิ์ สูงส่งเกิน กว่าคนทั่วไปในสังคมจะเข้าใจได้ ศาสนาจึงเป็นบ่อเกิดแห่งปรัชญาทางสังคมอย่างหนึ่ง

4) ปรัชญาทางสังคมจึงมุ่งศึกษาองค์ประกอบที่จะช่วยดำรงความเป็นปกติของสังคม สังคมดำรงอยู่ได้ด้วยการอาศัยองค์ประกอบหลายอย่าง นักปรัชญาทางสังคมสนใจที่จะศึกษา องค์ประกอบสำคัญที่ช่วยทำให้สังคมดำรงอยู่ได้ โดยแต่ละองค์ประกอบนั้น องค์ประกอบใดมี ความสำคัญและมีบทบาทเด่นทางด้านใด นอกจากนั้น สภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับการแสดงบทบาท ของบุคคลที่รับผิดชอบในแต่ละองค์ประกอบนั้นเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมอย่างไร ประเด็นต่างๆ ดังกล่าวมานี้เป็นประเด็นที่นักปรัชญาทางสังคมสนใจศึกษา

5) ปรัชญาทางสังคมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกระบวนการควบคุมสังคม กระบวนการควบคุมสังคมนั้นประกอบด้วย กระบวนการทางกฎหมาย กระบวนการทางการเมืองการ ปกครอง กระบวนการเกี่ยวกับการใช้สิทธิและการมีสิทธิรวมถึงกระบวนการเกี่ยวกับความยุติธรรมก็

ย่อมมีผลเป็นการสร้างความขัดแย้งในสังคมได้ ดังนั้น นักปรัชญาทางสังคม จึงสนใจที่จะศึกษากระบวนการต่างๆ ที่นำมาใช้เป็นสื่อในการควบคุมสังคม

6) ปรัชญาทางสังคมอธิบายเหตุผลความสำคัญของมนุษย์ กลุ่มมนุษย์เป็นศูนย์กลางการศึกษาของนักปรัชญาทางสังคม นักปรัชญาทางสังคมมีบทบาทสำคัญในการที่จะแสดงเหตุผลว่าทำไมมนุษย์จึงสำคัญเหนือกว่าสัตว์โลกอื่นๆ นักปรัชญากลุ่มมนุษยนิยม (Humanism) คือตัวอย่างของกลุ่มนักคิดที่มองว่า มนุษย์เท่านั้นควรมีชีวิตอยู่รอด แม้จะต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและสูญเสียสัตว์โลกอื่นๆ เป็นจำนวนมากก็ต้องยอมให้สูญเสีย เพื่อช่วยดำรงชาติพันธุ์มนุษย์ไว้ในโลก

ปรัชญาทางสังคมจึงมุ่งเน้นไปที่ความเป็นระบบของการอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ โดยมีข้อตกลงร่วมกันเพื่อเป้าหมายคือการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข รวมถึงความมีชีวิตที่ดีของปัจเจกบุคคล โดยจะพบลักษณะการพัฒนาทางด้านวัฒนธรรมทางสังคมทั้งในแง่ของความเชื่อและพิธีกรรม รวมถึงข้อบัญญัติเพื่อแก้ปัญหาที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งและทำให้สังคมล่มสลาย

ลักษณะสำคัญของการเมือง

คำว่า การเมือง หรือ Politics เป็นเรื่องที่ผูกติดกับระบบความเป็นรัฐ เป็นการใช้อำนาจของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง เป็นการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าหรือทรัพยากร โดยมีอำนาจซึ่งเป็นที่ยอมรับเพื่อให้เกิดการปฏิบัติตาม หรือเป็นเรื่องของการที่มีคนกลุ่มหนึ่งใช้อำนาจต่อคนอีกกลุ่มหนึ่ง เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่มีคุณค่าทางสังคม สิ่งที่มีคุณค่าทางสังคมในที่นี้มีได้หลายอย่าง เช่น อำนาจ ความนับถือ ความศรัทธา ความยุติธรรม ความนิยมชมชอบ ความอยู่ดีกินดี ความมั่งคั่ง ความรอบรู้ เป็นต้น บางครั้งมักจะถูกตีกรอบเอาไว้ว่าเป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์ในระบบการเมือง ซึ่งสามารถแยกออกจากความสัมพันธ์ของมนุษย์ในระบบย่อยอื่นๆ ของสังคมได้โดยที่ระบบการเมืองจะมีเป้าหมายในตัวเองที่แตกต่างจากระบบย่อยอื่นๆ ของสังคม เช่น ระบบวัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา (ชลทิศ ธีระฐิติ, 2551)

ดังนั้น การเมืองจึงเป็นกิจกรรมและกระบวนการที่เกิดขึ้นในระบบการเมือง โดยมีเป้าหมายเพื่อให้สังคมบรรลุถึงข้อตกลงทางผลประโยชน์ร่วมกัน ที่มีเป้าหมายในการจัดสรรทรัพยากรและสิ่งที่มีคุณค่าในสังคมร่วมกัน ซึ่งเป็นมิติหนึ่งของพฤติกรรมความสัมพันธ์หรือสถาบันของมนุษย์ ที่เกี่ยวข้องกับการควบคุม การใช้อิทธิพล การใช้อำนาจและอำนาจหน้าที่ภายในระบบการเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเมืองเป็นเรื่องของการสร้างและแบ่งปันอำนาจภายในระบบการเมืองหรือภายในรัฐ ซึ่งจากมิติของการแสวงหาและแบ่งปันอำนาจดังกล่าวนี้ การเมืองจะมีความหมายแคบลงมาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการปกครอง (Government) แต่การจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าในสังคมโดยที่รัฐหรือผู้มีอำนาจและอิทธิพลนั้นไม่ว่าจะด้วยวัตถุประสงค์ใด อาจมองได้ว่าเป็นเรื่องของการครอบงำหรือการมีอำนาจเหนือผู้อื่นผ่านสถาบันต่างๆ ของรัฐ สะท้อนให้เห็นลักษณะของรัฐซึ่งเป็นชุมชนของมนุษย์ในพื้นที่อันมีเขตแดนที่แน่นอน สามารถใช้กำลังและความรุนแรงบนพื้นฐานของการอ้างความชอบธรรมหรือเป็นที่ยอมรับได้ นอกเหนือจากที่กล่าวมา หากพิจารณาในแง่ของบทบาทการสื่อสารมวลชนหรือสื่อมวลชนที่มีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันและมีอิทธิพลต่อการรับรู้และทัศนคติของมวลชน ซึ่งส่งผลให้สื่อมวลชนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเมืองหรือรัฐเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ สื่อมวลชนเกี่ยวข้องสัมพันธ์โดยตรงกับการเมืองหรือรัฐใน 2 รูปแบบใหญ่ๆ คือ

1. การมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์ในการสร้างรูปแบบของชีวิตและรูปแบบทางความคิด หรือการสร้างความคิด ความเชื่อ การรับรู้ให้ผู้รับสื่อคล้อยตามนั่นเอง (เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, 2551)

2. การส่งผลต่อการเมืองในระบบประชาธิปไตยผ่านการจัดวาระนโยบาย (Agenda-setting) การบิดเบือนข่าว การสร้างข่าวเพื่อเบี่ยงเบนความสนใจของสาธารณะจากปัญหาที่เป็นอยู่ และการใช้โทรทัศน์เพื่อเป็นเครื่องมือในการโฆษณาหาเสียงให้ได้รับความนิยม

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า สื่อและเสรีภาพของสื่อมีความสำคัญต่อการเมืองเป็นอย่างมาก โดยในทางรัฐศาสตร์แล้วถือว่าสื่อมวลชนต้องมีเสรีภาพในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นเสาหลักหนึ่งของประชาธิปไตย (เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, 2551) แต่ถึงอย่างไรก็ตามก็จะปรากฏอยู่เสมอว่า ผู้กุมอำนาจรัฐหรือรัฐบาลมักจะไม่สามารถทนต่อการที่สื่อมวลชนมีเสรีภาพและทำการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลได้ จึงมักมีแนวคิดว่า ต้องควบคุมการสื่อสารมวลชนไว้ให้ได้มากที่สุดบางครั้งก็มีการใช้กลไกทางเศรษฐกิจและธุรกิจเข้าไปครอบงำหรือแทรกแซงสื่อเพื่อกำกับทิศทางหรือนำเสนอข่าวสารให้เป็นไปในลักษณะที่รัฐบาลต้องการ

ฉะนั้น จึงเกิดการใช้กลยุทธ์ กลไกหรือมาตรการต่างๆ ในการควบคุม ครอบงำหรือแทรกแซงสื่อเพื่อควบคุมหรือแย่งชิงพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่สาธารณะในสื่อมวลชนที่ส่งผลต่อการมีอำนาจครอบงำหรือมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และการรับรู้ของมวลชนหรือสาธารณชน ดังนั้น หากพิจารณาในแง่มุมดังกล่าวนี้ การเมืองจึงหมายถึง การใช้วาทกรรมอันเป็นปฏิบัติการเชิงอำนาจ เพื่อครอบงำมวลชนหรือผู้หนึ่งผู้ใด หรือ เพื่อควบคุมพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่สาธารณะในสื่อมวลชน ดังนั้น การที่สังคมและประเทศจะพัฒนาไปในทิศทางที่ดีก็ขึ้นอยู่กับหลักการปกครอง คุณธรรมจริยธรรมของนักการเมือง

แนวคิดทางด้านสังคมและการเมืองในพระพุทธศาสนา

แนวคิดทางด้านสังคมและการเมืองในพระพุทธศาสนานั้นอ้างอิงถึงแนวทางการประยุกต์ใช้แนวคิดด้านความเป็นใหญ่ในการอธิบายเรื่องนี้ โดยจะพบคำอธิบายในพระสูตรต้นตปิฎกได้กล่าวถึงอิทธิพลไปถึง ๓ แบบ คือ อัตตานิธิปไตย(ความมีตนเป็นใหญ่) โลกานิธิปไตย(ความมีโลกเป็นใหญ่) และธัมมานิธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 40 หน้าที่ 201, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) โดยธัมมานิธิปไตยปกครองโดยเน้นธรรมะเป็นใหญ่ เน้นให้ผู้นามีธรรมะและประชาชนมีธรรมะ เน้นเสรีภาพทางจิต เป็นศาสนาแรกที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน มีสิทธิพิจารณาคัดเลือกผู้นำ มีสิทธิเสรีภาพในด้านต่างๆ อันไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น สอนให้รู้จักความพอเหมาะพอดีในการปฏิบัติตน และการแก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยปัญญา ในการดำเนินตนตามอริยสัจ 4 ซึ่งนักการเมืองควรนำไปปรับใช้ตามเหตุและสถานการณ์นั้นๆ สอนให้รู้จักความสุจริต ในการปฏิบัติตนให้สมควรแก่หน้าที่ รู้กาล รู้เวลา รู้หน้าที่ของตน

ความขัดแย้งทางการเมืองที่เป็นปัญหาทางสังคมอีกอย่างหนึ่งนั้น อาจจะมาจากสาเหตุหลายๆ ประการ เช่น ผลประโยชน์ที่ขัดกัน ความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน การขาดอุดมคติทางการเมืองที่แน่นอน เป็นต้น ในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ ตามทัศนะของพุทธศาสนาแล้ว นักการเมืองจะต้องมีธรรมะสำหรับนักบริหาร นักปกครอง ซึ่งพระพุทธองค์ได้แสดงว่า เป็นคุณสมบัติของนักปกครองหรือ

ผู้บริหาร ปรากฏในพระคัมภีร์พุทธศาสนาหลายแห่งด้วยกัน แต่ในที่นี้จะขอนามกล่าวเฉพาะที่ท่านได้แสดงไว้ใน อรรถกถา อัญญกนิบาต อังคุตตรนิกาย มีใจความว่าผู้ปกครองหรือนักบริหารนั้นจะต้องทำนุบำรุงประชากรด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า ยัญ 5 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 23 ข้อที่ 1 หน้า 195, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ

1. สัสสมณะ ความฉลาดสามารถในการบำรุงเกษตรกรรมและกสิกรรม อันเป็นธัญญาหารให้เกิดผลผลิตที่ดี มีการส่งเสริมการเกษตรและกสิกรรมให้อุดมสมบูรณ์ อันจะเป็นประโยชน์พื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจ

2. บุริสเมระ ความฉลาดสามารถในการบำรุงคน รู้จักส่งเสริมคนดี คัดเลือกคนมาทำงานให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถของเขาและการทำงานที่จะทำนั้นๆ พร้อมทั้งจัดสวัสดิการให้ดี เป็นต้น

3. สัมมาปาสะ ความมีอัธยาศัยดุจปวงคล้อยใจผูกประสานรวมใจประชาชน สงเคราะห์ประชาชนพลเมือง คือการดูแลสุขทุกข์ของประชาชน ส่งเสริมอาชีพ เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในทางพาณิชย์กรรมหรือดำเนินกิจกรรมต่างๆ ไม่ให้เกิดความเลื่อมล้ำหรือช่องว่างจนแตกแยกกัน เป็นการทำให้จิตใจของประชาชนเลื่อมใสในผู้ปกครอง

4. วาขเปยยะ ความมีปวิจาพุดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานดูดีมีใจ รู้จักพูดรู้จักชี้แจงแนะนำ รู้จักหักทลายถ้ามโนทัศน์ของประชาชนทุกชั้น ด้วยอัธยาศัยไมตรีที่ดี ด้วยถ้อยคำที่ประกอบด้วยเหตุผล ที่เป็นหลักฐานมีประโยชน์ เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์แก้ไขปัญหาเสริมความสามัคคีทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือและความนิยมนับถือ

5. นิรัคคหะ บริหารประเทศชาติให้เกิดความสงบสุข โดยป้องกันและปราบปรามโจรผู้ร้าย ให้ประชาชนนอนตาหลับ โดยยึดหลักการที่ว่า ความสุขของประชาชนคือยอดปรารถนาของตน เป็นผลที่เกิดจาก 4 ประการแรก

นอกจากนี้ ความประพฤติเป็นแบบฉบับในการดำรงชีวิตของนักปกครอง เพราะการปกครองที่ดีคือ การเป็นแบบอย่างที่ดี ความตรงความคดของนักปกครองมีอิทธิพลต่อความประพฤติของประชาชน ความซื่อตรงของประชาชนขึ้นอยู่กับความซื่อตรงของนักปกครอง การแก้ความคดส่วนใหญ่จึงต้องเริ่มมาจากฝ่ายปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 2 ประเภทนี้ พระพุทธเจ้าตรัสยกตัวอย่างไว้ในมหาโพธิชาดก ขุททกนิกาย ชาดก ว่า

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจำฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้น ก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็จะอยู่เป็นทุกข์ เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจำฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้น ก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็จะอยู่เป็นสุข (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 28 ข้อที่ 168-171 หน้า 31-32, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ผู้นำในพระพุทธศาสนาเมื่อพิจารณาจากกระบวนการทางสังคมและการเมืองเป็นวิธีการที่ทำให้เกิดความสงบทางสังคมได้ง่ายวิธีการอื่น กล่าวคือวิธีการประชาธิปไตยนั้นต้องอาศัยผู้คนหรือ

ประชาชน ถ้าประชาชนมีคุณภาพดีประชาธิปไตยก็มีคุณภาพดีด้วย แต่ถ้าประชาชนมีคุณภาพต่ำ ประชาธิปไตยก็จะเป็นประชาธิปไตยอย่างเลวด้วย เพราะว่าคุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นต่อคุณภาพของประชาชน แล้วคุณภาพของประชาชนขึ้นต่ออะไร ก็ขึ้นต่อการศึกษา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 254) แต่เทียบกับผู้นำคนเดียวยากหากมีคุณภาพก็จะปกครองได้ง่ายกว่ามาก จึงนำไปสู่การพัฒนาผู้เป็นนักปกครอง เป็นนักการเมือง เป็นนักบริหารให้ยึดถือธรรมเป็นใหญ่ คือถือหลักการ กฎกติกา กฎหมาย ถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้เป็นใหญ่ เป็นเกณฑ์ และเป็นมาตรฐาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) เมื่อถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เห็นแก่ธรรม เห็นแก่ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และยึดถือตามหลักการ กฎกติกา รวมทั้งกฎหมาย ก็จะไม่เอินเอียงไปข้างไหน ไม่เห็นแก่ผลประโยชน์ ไม่เห็นแก่พรรคพวก ไม่เห็นแก่คะแนนนิยม เป็นต้น และจะมีความชัดเจนในการบริหาร การทำงาน ซึ่งโดยที่สุดแล้ว ธรรมาธิปไตยเท่านั้นจะเป็นแกนจริยธรรมของระบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบ พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการเมือง การปกครองที่จะทำให้มวลมนุษยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักการ ความคิด และเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติทั้งผู้ปกครองรัฐและประชาชนในรัฐ

อิทธิพลแนวคิดพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสังคมและการเมืองในสังคมไทย

จากกระแสการเปลี่ยนแปลงของหลายประเทศทั่วโลกได้เคลื่อนตัวเข้าสู่ประชาธิปไตย จนทำให้ประเทศไทยก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยการนำของคณะราษฎรใน วันที่ 24 เดือน มิถุนายน พ.ศ. 2475 (ทวีศักดิ์ ตั้งปฐมวงศ์, 2555) ด้วยบริบทเชิงพุทธในการทำหน้าที่น้อมนำหลักธรรมมาเป็นแนวทางปฏิบัติ ซึ่งประชาธิปไตยตามหลักการแล้ว ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา Abraham Lincoln (ค.ศ. 1809-1865) ได้ให้คำนิยามประชาธิปไตยในการกล่าวสุนทรพจน์ ณ เมือง เกตต์สเบิร์ก หรือ “เกตต์สเบิร์ก” ในมลรัฐเพนซิลวาเนียในวันที่ 19 เดือน พฤศจิกายน ค.ศ. 1863 ว่า “รัฐบาลของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชนจะไม่มีวันสูญสลายไปจากพื้นพิภพนี้ (Copeland&Lawrence, (Eds.), 1985) ประชาธิปไตยเป็นรูปแบบการปกครอง ที่ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมโดยตรงในกิจกรรมของ รัฐและสร้างข้อตกลงของสังคมขึ้นมาใช้เอง (Charnow&Vallasi, 1993) รัฐบาลต้องยอมรับสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลรวมถึงความถูกต้องและความชอบธรรมในการกระจายโอกาสและรายได้และยังคำนึงถึงผลกระทบต่อประชาชนทุกคน ด้วยความเสมอภาค (Bertrand, 1991)

พระพุทธศาสนากับหลักธรรมใช้ในการเมืองการปกครองจะต้องยึดเป็นข้อปฏิบัติในการปกครองเป็นสำคัญ ได้แก่

1. หลักอภิปรายธรรม 7 คือ หลักธรรมที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร ที่มณีทาย มหาวรรค เพื่อแก้ปัญหาทางการเมืองการปกครองที่ใช้อยู่ในแคว้นวัชชี แคว้นศากยะ และแคว้นมัลละ ซึ่งปกครองโดยมีกษัตริย์แต่ไม่มีอำนาจสิทธิ์ขาด ซึ่งการบริหารจะกระทำโดยรัฐสภาที่เรียกว่า สันธาคาร ประธานหรือประมุขรัฐสภาดำรงตำแหน่งตามเวลาที่กำหนด คณะกรรมการก็คัดเลือกจากหัวเมืองต่างๆ รัฐที่ปกครองด้วยระบบนี้มีหลักอยู่ 7 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 134 หน้าที่ 78-80, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ได้แก่

1.1 หมั่นประชุมกันเนื่องนิิตย์ การประชุมพบปะปรึกษาหารือมีความจำเป็นที่จะช่วยระดมความคิดเห็นหาข้อยุติร่วมกัน การวางระเบียบกติกาทางสังคม หรือแม้กระทั่งการปรับความเข้าใจระหว่างกัน ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อระบบการปกครอง

1.2 พร้อมเพรียงกันในการเข้าประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม ตลอดถึงมีความพร้อมเพรียงในการทำกิจการงานทุกอย่างที่ได้ทำร่วมกัน อันจะเป็นผลก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ไม่แบ่งแยกเป็นฝักฝ่าย

1.3 ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ การให้ความเคารพยึดถือปฏิบัติในกฎระเบียบกติกาที่ตกลงกันไว้อย่างเคร่งครัดที่สมาชิกในสังคมได้ร่วมกันบัญญัติหรือตกลงกันไว้ เป็นการชี้ให้เห็นถึงการให้ความเคารพในกฎเกณฑ์ที่ได้บัญญัติเอาไว้ในอดีตที่ดีงาม ซึ่งบรรพชนคนรุ่นก่อนได้ร่วมกันตกลงบัญญัติเอาไว้ หากเพิกถอนสิ่งที่ดีงามเหล่านั้นก็จะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการขาดความเคารพยำเกรงในสิ่งที่ดีงามนั้น อันอาจจะส่งผลนำไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมในภายหลังได้

1.4 การให้ความเคารพ ยำเกรง นับถือ ให้เกียรติผู้ใหญ่ของบ้านเมือง และยอมรับฟังข้อคิดเห็นไม่ละเลยต่อคำแนะนำตักเตือนของท่าน ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ยาวนาน ข้อนี้มีลักษณะคล้ายกับข้อ 3 ต่างกันแต่ข้อนี้เน้นที่ตัวบุคคล ในขณะที่ข้อ 3 เน้นที่หลักการ

1.5 การให้เกียรติ ค้ำครอง ป้องกันสตรีมิให้ถูกข่มเหงรังแก หลักการข้อนี้มุ่งถึงการป้องกันการละเมิดสิทธิสตรี ซึ่งสังคมดั้งเดิมถือว่า สตรีนั้นไม่ค่อยมีปากมีเสียงหรือมีบทบาทในสังคม แต่อย่างไรก็ตามสตรีก็มีบทบาทในครอบครัว หากสตรีไม่ได้รับการค้ำครองก็อาจจะกระทบกระเทือนถึงความดีงามภายในสังคมได้

1.6 การให้ความเคารพบูชาสักการะเจดีย์ ปุชนียสถาน ปุชนียวัตถุ อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ เราใจให้ทำความดี เป็นศูนย์รวมจิตใจทำให้เกิดความสามัคคีของชนในชาติ ไม่ปล่อยให้ประเพณีหรือการบูชาต่างๆ ที่เคยกระทำกันต่อปุชนียสถานเหล่านั้นสูญหายไป

1.7 การให้การอารักขา บำรุง ค้ำครอง ป้องกันอันชอบธรรมแก่สมณพราหมณ์ บรรพชิต นักบวชผู้ทรงศีลธรรมอันบริสุทธิ์ ผู้เป็นตัวอย่างที่ดีทางศีลธรรม และขอให้ตั้งใจไว้ว่าท่านผู้ทรงคุณธรรมเหล่านั้นที่ยังไม่มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข ข้อนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของสถาบันศาสนา อันเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน หากผู้ปกครองหรือผู้บริหารบ้านเมืองไม่ให้ความสำคัญก็ถือว่าขาดสรรพกำลังในการช่วยบริหารบ้านเมืองให้เกิดความสันติสุขร่มเย็น

จะพบว่าหลักอภิธานิยธรรมเป็นการนำเอาหลักการปกครองที่ปรากฏในสังคมในสมัยพุทธกาล โดยจะพบว่าหลักการบริหารบ้านเมืองนั้นสอดคล้องกับการอยู่ร่วมกัน โดยไม่ทำลายประเพณีและวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม รวมถึงปกป้องคนที่ควรปกป้อง รวมถึงสร้างเครื่องมือในการจะสร้างคุณธรรมให้กับสังคมโดยรวม

2. หลักสัปปุริสธรรม 7 กล่าวคือ คุณธรรมภายในสำหรับผู้ปกครอง มี 7 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 330 หน้าที่ 333, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ

2.1 อัมมัญญตา เป็นผู้รู้หลักและเหตุ คือเมื่อดำรงตำแหน่ง จะทำหน้าที่อะไรก็ตาม ต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ ถึงกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิต เกี่ยวข้องกับหน้าที่

รับผิดชอบของตน โดยรู้ว่าสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ จะให้ความสุขแก่ผู้ใดปกครอง ได้อย่างไร และให้การช่วยเหลือตั้งตนอยู่ในหลักการนั้น

2.2 อัตถัญญตา รู้จักจุดมุ่งหมายและผล คือรู้จักจุดมุ่งหมายที่ตนกระทำว่ามีจุดมุ่งหมายอะไร ในการปกครอง คือปรารถนาให้ผู้ใดปกครองมีความสุขเป็นหลักในการปกครอง

2.3 อัตตัญญตา รู้จักตน คือรู้ตามความเป็นจริงว่า โดยชาติ โดยตระกูล โดยหน้าที่ โดยคุณธรรม และความรู้ที่ตนมีอยู่แล้ว จะประพฤติตนให้สมกับที่เป็นผู้ปกครองว่าสิ่งที่ตนกระทำไปนั้น ให้อะไรแก่ผู้ใดปกครอง

2.4 มัตถัญญตา รู้จักประมาณ คือรู้จักประมาณในการลงทัณฑ์ และการเก็บเกี่ยวภาษีอากร แต่พอควร รู้จักประมาณในการแบ่งปันความสุขแก่ผู้ใดปกครองให้ทั่วถึง

2.5 กาลัญญตา รู้จักกาล คือรู้กาลอันควรในการทำกิจต่าง ๆ ว่าเวลาไหนควรจะทำอะไร

2.6 ปริสัณญตา รู้จักชุมชน คือรู้กิริยาที่พึงประพฤติปฏิบัติต่อชุมชนนั้นว่าแต่ละชุมชนมีความต้องการอะไร ควรจะสงเคราะห์อย่างไรจึงจะเหมาะสม

2.7 บุคคลัญญตา รู้จักบุคคล คือ รู้จิตของแต่ละบุคคลว่ามีความโน้มเอียงไปด้านใด ผู้ปกครองที่มีความเข้าใจ หรือมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว ย่อมช่วยให้สามารถทำงานกับบุคคลที่มีความหลากหลายได้อย่างเป็นเอกภาพ และมีประสิทธิภาพ

จะพบว่า หลักสัปปริสธรรมเป็นการกลไกสำคัญสำหรับผู้ผู้นำในแง่ของสังคมและการเมืองที่พระพุทธศาสนาพิจารณาถึงความเป็นผู้นำที่มีคุณธรรม จริยธรรมก่อนจึงจะปกครองผู้อื่นได้ หากมองถึงการปกครองด้านอื่นๆ ที่ต้องการเสียงหนุนมากในการนำอาจจะต้องพัฒนาก่อน การพัฒนาให้ผู้นำมีคุณธรรมเพียงคนเดียวอาจง่ายกว่านั้นมาก จึงเป็นกระบวนการพัฒนาผู้นำทางสังคมและการเมืองที่ชัดเจนกว่าจะพัฒนาที่ระบบทางสังคม

บทสรุป

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย อยุธยาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งทำให้เห็นได้ชัดโดยชัดเจนว่า เป็นวิถีชีวิตของคนไทยโดยส่วนใหญ่ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำสั่งสอน ของพระพุทธศาสนา ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองในหลายกรณีด้วยกัน ดังตัวอย่างที่ผู้ปกครองจะต้องยึดถือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการปกครอง บริหารงาน หรือในการปฏิบัติหน้าที่ของตน เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนและสังคมส่วนรวมเป็นสำคัญ ทั้งนี้ สังคมในปัจจุบันการขับเคลื่อนแนวทางการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองหรือผู้ถูกปกครองก็ตาม ถ้าขาดหลักคุณธรรม จริยธรรมในการเป็นแนวทางการปฏิบัติแล้ว ก็ยากยิ่งที่สังคมจะคงอยู่ด้วยความสงบ เพราะโดยหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว คือ เป็นการไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เกื้อกูลประโยชน์แก่ส่วนรวม ซึ่งสอดคล้องกับบริบทการพัฒนาทางการเมืองการปกครองเป็นอย่างดี

เพราะการเมืองการปกครอง หมายถึง วิธีการดูแลบริหารรัฐ ในด้านต่างๆ ส่วนในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การปกครองเพื่อการศึกษา เป็นการปกครองที่ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อย จากการปกครองดูแลแผ่นดินที่เป็นอาณาเขตรัฐของตนรวมถึงการดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุข ให้แก่ประชาราษฎร์ที่อาศัยอยู่ภายในแผ่นดิน ซึ่งมี 3 บริบท คือ (1) ทางการเมือง (2) ทางสังคม

และ (3) ทางเศรษฐกิจ ในพุทธกาลนั้นมี 16 รัฐ หรือเรียกว่า “โสฬสมหาชนบท” พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องอริปไตยไว้ 3 ประการคือ (1) อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ (2) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่และ (3) ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ผู้ปกครองต้องมีคุณลักษณะเป็นผู้ทรงธรรม มีความยุติธรรม มีความรอบรู้ และมีความเป็นผู้ใหญ่ที่ดี โดยมีหน้าที่หลักคือ บำบัดทุกข์ บำรุงสุขให้แก่ผู้ใต้ปกครองอย่างถูกต้องและเป็นธรรม มีหลักการปกครอง 2 ประการ คือ หลักกฎหมาย และหลักศีลธรรม ที่พระราชอาและผู้นำการปกครองจะต้องยึดถือเป็นข้อปฏิบัติ ให้เหมาะสมกับการเป็นอยู่ตามยุคสมัย ได้แก่ หลักอภิปรายธรรม 7 และ หลักสัปปริสธรรม 7 เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- สมภาร พรหมทา. (2539). *ปรัชญาสังคมและการเมือง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- วิทยากร เชียงกุล. (2552). *ปรัชญาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สายธาร.
- เกษภา ผาทอง และธีรภัทร เสรีรังสรรค์. (2561). พระพุทธศาสนากับการเมืองในสังคมไทย. *วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์ (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*. 8(1), หน้า 195-207.
- กมล สมวิเชียร. (2516). *ประชาธิปไตยกับสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุภาพรณ ฦ บางช้าง. (2535). *ชนบทรอบนิคมประเพณี: ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัย ถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง*. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จักร์ พันธุ์ชูเพชร. (2549). *การเมืองการปกครองไทยจากยุคสุโขทัยสู่สมัยทักษิณ*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: บริษัท มายด์ พับลิชชิ่ง จำกัด.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ. (2564). *ปรัชญาทางสังคมแห่งพระพุทธศาสนา*. นนทบุรี: หจก.นิติธรรมการพิมพ์.
- ชล ทิ ศ ธีระฐิติ . (2551). *การพัฒนารัฐพยางกรมมนุษย์*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช.
- เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. (2551). *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย เล่ม 2*. กรุงเทพมหานคร: วี.พรีนท์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนไปสู่ประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *สลายความขัดแย้ง: นิติศาสตร์-รัฐศาสตร์-เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- ทวีศักดิ์ ตั้งปฐมวงศ์. (2546). การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475: การปฏิวัติที่ถูกนิยามใหม่ The Changing of the ruling in 1932: The new definition revolution. *วารสารมหาวิทยาลัยมหาสารคาม*. ๓๑(๓).
- Copeland, L. & Lawrence, L. (Eds.). (1985). *The World's Great Speeches*. 2nd ed. New York: Dover.

Chamow, A. B. & Vallasi, G. A. 1993). *"Democracy" in the Illustrated" The Coliumbia Encyclopedia*. 5thed. Edited by Babara A. Chamow. A. and George Vallasi. Coliumbia: Coliumbia University.

Bertrand, D. J. Defining and Measuring Political. (1991). *In Democracy and Human Rights in Developing Countries*. London: Lynne Rienner.

